

Атаханова С.К., Мірәлиева М.Қ.

**Азаматтық іс жүргізудегі
дәлелдемелерді бағалаудың
мәні және мазмұны**

Берілген мақалада азаматтық іс жүргізудегі дәлелдемелерді бағалаудың мәні және мазмұны қарастырылған. Сотпен дәлелдемелердің дұрыс бағалануы заңды және негізді шешімнің шығарылуында бірінші деңгейдегі маңыздылыққа ие деген идеяға негізделген. Дәлелдемелерді бағалау процесін зерттеуде маңызды сұрақтардың бірі болып: ол неден тұрады және оның мазмұны қандай деген сұрақ табылады. Берілген мақалада жоғарыда көрсетілген сұрақтарға жауап беру әрекеті көрсетілген. Мақалада логикалық, психологиялық және құқықтық бірлігі тұрғысынан дәлелдемелерді бағалау мәселелерін кешенді ғылыми-зерттеу үздік нәтижеге қол жеткізілетіндігі туралы сұрақ қарастырылған. Мақала кейбір заңи маңызды жағдайларды зерттеу қорытындыларын шығарады. Сонымен қатар, мақала дәлелдемелерді бағалау бойынша іс жүргізу әрекеттері, сондай-ақ дәлелдемелерді бағалау бойынша құқықтық әрекеттер мәселелерін қарастыруға арналған.

Түйін сөздер: дәлелдемелерді бағалау, дәлелдеу кезеңі, дәлелдемелерге жол беру, дәлелдемелердің қатыстылығы, дәлелдемелердің жеткіліктілігі.

Atakhanova S.K., Miraliyeva M.K.

**The nature and content of the
evaluation of evidence in civil
procedure**

This article discusses the nature and content of evaluation of evidence in civil procedure. It substantiates the idea that a correct assessment of the evidence by the court is of paramount importance for making a lawful and substantiated decision. In the study of the process of evaluation of evidence is an important question: what it involves, what is its content. In this article there is an attempt to answer the above questions. The article discusses that the comprehensive study of the problems of evaluation of evidence from the point of view of logic, psychological and legal unity achieved the best result. Article sum up the results of the study of legally significant circumstances. Article is devoted to the proceedings to assess the evidence and legal action to assess the evidence.

Key words: the evaluation of evidence, proof stage, the admissibility of evidence, the reliability of evidence, sufficiency of the evidence.

Атаханова С.К., Мирәлиева М.Қ.

**Сущность и содержание
оценки доказательств
в гражданском процессе**

В данной статье рассматривается сущность и содержание оценки доказательств в гражданском процессе. Обосновывается идея о том, что правильная оценка судом доказательств имеет первостепенное значение для вынесения законного и обоснованного решения. В изучении процесса оценки доказательств важным является вопрос: что же она включает в себя, каково ее содержание. В данной статье имеется попытка ответить на вышеуказанные вопросы. В частности, говорится, что при комплексном исследовании проблем оценки доказательств с точки зрения логической, психологической и правовой в единстве достигается наилучший результат. Статья подводит некоторые итоги изучения юридически значимых обстоятельств. Статья посвящена вопросам процессуальных действий по оценке доказательств, а также правовым действиям по оценке доказательств.

Ключевые слова: оценка доказательств, этап доказывания, допустимость доказательств, относимость доказательств, достаточность доказательств.

**АЗАМАТТЫҚ
ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ
ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ
БАҒАЛАУДЫҢ МӘНІ
ЖӘНЕ МАЗМҰНЫ**

Дәлелдемелерді бағалау объективтілігінің деңгейі негізінен азаматтық істі дұрыс шешумен тікелей байланысты. Дәлелдемелер оның барлық ерекшеліктері мен мән-жайларын ескере отырып бағаланатын болса, онда сот тұжырымдары істің нақты мән-жайын көрсететін болады. Керісінше, дәлелдемелерді дұрыс бағаламау шындықтың орнауына кедергі жасайды. К.И. Малышев әділ түрде көрсеткен «шындық, сондай-ақ әділеттілік сияқты сотқа қажет. Егер сот шынайы фактілерді қате немесе жалған түрде жарамсыз деп таныса, ал құрастырылған фактілерді шынайы деп танып, оларға заң ережелерін нақты кейін қолданса, мұндай әділдік комедиясы оның зиянын көрсетіп, адамдар үшін қорқынышты апат болар еді» [1, 92-93 б.].

Дәлелдемелерді бағалау ойлау процесі ретінде ішкі (логикалық) және сыртқы (құқықтық) сипатқа ие. [2, 141 б.] Олар бір-бірімен қарым-қатынаста болып, бір-біріне әсер етіп, органикалық араласады. Дәлелдемелерді бағалау – ойлау қызметінің барлық жақтарының бірлігі. Ол әдетте оның ішкі жағынан соттау үшін онда сыртынан пайда болады. Әдетте, азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымында дәлелдемелер бағалаудың осы жағын оқып біліп зерттейді, себебі құқық нормалары дұрыс білімге жетудің шынайы кепілдіктерімен қамтамасыз етеді. Логикалық, психологиялық және құқықтық бірлігі тұрғысынан дәлелдемелерді бағалау мәселелерін кешенді ғылыми-зерттеу үздік нәтижеге қол жеткізілетінін атап өткен жөн. Осылайша, дәлелдемелерді бағалау күрделі ойлау үрдісі. Психология тұрғысынан бұл – судьялармен сот шешімі негізінде дәлелдемелерді тікелей қабылдап және зерттеп, оларды түсіну жөніндегі құқықтық танымдық қызметі болып табылады. Логика тұрғысынан, ол істің нақты мән-жайларын, тараптардың құқықтары мен міндеттерін бекітудегі пайымдау жүйесі болып табылады. Дәлелдемелерді бағалау бойынша іс жүргізу әрекеттері құқықтық нормалар нұсқамалары негізінде жүзеге асырылады және оған бағынышты дәлелдемелерді бағалаудың ойлау жағы логика заңдарына бағынады. Құқықтық нормалар нұсқамалары ойлау процесінің жүйелілігі үшін ең жақсы шарттар жасайтын іс жүргізу әрекеттерді орындауға міндеттейді. Бұл шын мәнінде заң қолданатын адамдардың біліміне барабар келеді. Дәлелдемелерді бағалаудың логикалық жағы болып судьяның дәлелде-

мелерді таразылау бөлігіндегі қызметі, дәлелдемелерді талдау бойынша бастапқыда жасалған логикалық операция нұсқаларын жоққа шығару, олардың іске қатыстылығы, барлық сот дәлелдеуінің бірігуі табылады. Дәлелдемелерді жинауға қатысты тараптарға көмек үшін алғышарт болып, яғни, олардың қайта талап етуіне қызмет ететін зерттеу мен іске қатысушы тараптар ұсынған және басқа да дәлелдемелерді алдын ала бағалау табылады. Бұл әрекеттер – логикалық операциялар. Психологиялық және логикалық жағынан дәлелдемелерді бағалау маңыздылығына қарамастан, психологияның да, логиканың да заңдары азаматтық іс жүргізу ғылымының пәні болып табылмайтынын атап өткен жөн. «Іс жүргізу құқығы ғылымының құрамдас бөлігі ретінде дәлелдемелік құқық ілімі ойлау нысандары мен заңдарын емес, іс жүргізу заңдарын, іс жүргізу құқығын зерттейді. Бұл ғылымның зерттеу пәніне ойлау заңдарын қосу артық болар еді, себебі, мұнымен басқа ғылым – логика айналысады. Бұл дұрыс емес болар еді, өйткені, әрбір ғылымның өзінің нақты тақырыбы болуы тиіс» [3, 26 б.].

Дәлелдемелерді бағалаудың құқықтық жағы логикалық операциялар азаматтық іс жүргізу құқықтық қатынастарының субъектілерімен жүзеге асырылатындығынан көрініс табады. Тікелей сотпен қабылданған және заңда белгіленген әдістермен алынған нақты деректер зерттеуге жатады. Бүгінгі процессуалдық (заңды) іс-шаралар дәлелдемелерді бағалау нәтижелерін көрсетеді. Бұл әрекеттерге мүдделі тұлғалардың жаңа дәлелдемелерді іске қосу, оларды талап ету және зерттеуден бас тарту туралы өтініштері жатады. Жоғарыда атап өткендей, құқық нормалары судьялардың логикалық қорытындыларының шындылығын қамтамасыз ететін сыртқы шарттар мен кепілдіктерді орнатады, бірақ олардың ойлау тәртібін реттемейді, өйткені, бұл процесс жалпы ойлау заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады. Мысалы, соттың бағалау объектісі болып тек тікелей сот отырысында зерттелген және талаптарға сай дәлелдемелер бола алады. Дәлелдемелер процесіне кіретін бүкіл қадамдар, дәлелдемелерді бағалау, оларды дайындау және зерттеуді реттейтін ережелерді сақтау қаралуға жатады. Дәлелдемелер, әсіресе істегі фактілердің іске қатыстылығы мен оған тиісті мән-жайлардың жол берушілігін анықтау тұрғысынан тікелей зерттеу нәтижесінде сотпен бағаланады. Осыдан кейін, сот актісінде көрініс табатын қорытындыларды негіздеу үшін дәлелдемелердің сенімділігі және жеткілікті-

лігі бағаланады. Дәлелдемелердің сенімділігін бағалау – бұл шындық фактілерін алынған ақпаратпен сәйкестендіру. [4, 142 б.] Ерекше көңіл қайшылықтарды алып тастауға аударылуы тиіс. Зерттеліп отырған дәлелдемелердің сенімділігіне күмән болса, оларды басқалармен салыстыру арқылы, не нақты сараптама тағайындау, дәлелдемелер мазмұны мен рәсімделуін тексеру арқылы жою қажет. Қарым-қатынас барабарлығы мен жеткіліктілігі тұрғысынан, дәлелдемелерді бағалау дәлелдеу ақпараттарының жиынтығынан алынған, қолданыстағы шындық туралы күмәнді жою болып табылады. Дәлелдемелер жеткілікті болмаған жағдайда, іс бойынша жағдайды белгілеу туралы сот тұжырымдары ықтимал сипатта болуы мүмкін және сот шешімі ықтимал қорытындылар және сот шешімдеріне негізделетін болады. Дәлелдемелерді бағалау жөніндегі ойлау қызметі тікелей азаматтық іс жүргізу құқық нормаларымен реттелмейді, бірақ соңғылары сот дәлелдеуінің іс жүргізу нысанымен оған жанама түрде әсер етеді. Сондықтан, дәлелдемелерді бағалаудың логикалық актілері сот ісін жүргізу әрекеттерінен көрініс табады және процессуалдық-құқықтық реттелуге жатады. Дәлелдемелерді бағалаудың ішкі жағына процессуалдық-құқықтық ықпал ету туралы сөз қозғағанда, азаматтық іс жүргізу қызметіне ойлау процестерінің кері әсері туралы да ескеру қажет. Е.А. Доляның пікіріне сәйкес, процестің қозғалыс мөлшеріне байланысты білімнің әр түрлі нысандарының үлесі өзгереді, жиналған және тексерілген дәлелдемелер жиынтығын бағалау кезінде, логика заңдарына орын бере отырып, процессуалдық заң тек жалпы тұрғыда дәлелдеуді басқарады [5, 128 б.]

Дәлелдемелерді бағалау процесін зерттеуде маңызды сұрақтардың бірі болып: ол неден тұрады және оның мазмұны қандай деген сұрақ табылады. Заң әдебиеттерінде оның мазмұны әр түрлі ашылады, бірақ бірыңғай пікір жоқ. Дәлелдемелерді бағалау сұрақтарын құрастыра отырып, Ц.М. Апарников былай қорытындылайды: дәлелдемелерді бағалау дегеніміз – бар немесе жоқ фактілер, олардың құрамындағы мәліметтер туралы шешім қабылдау, дәлелдемелердің ізгіліктілігі анықталатын процестің қорытындысы [6, 4-5 б.].

Істі қарауға дайындау кезінде дәлелдемелерді бағалау және істі сотта қарау кезіндегі дәлелдемелерді бағалау бір-бірімен тығыз байланысты. Істі мәні бойынша қарау кезінде дәлелдемелерді бағалау процесіндегі олардың іске қатыстылығы, жол берушілігі, растылығы,

жеткіліктілігі және қарым-қатынасы қайтадан бағаланады [7, 5 б.].

Бағалауға тек қана қорытынды шешімдер ғана емес, сондай-ақ істі қозғаудан бастап, дәлелдемелерді зерттеудің бүкіл қадамдары жатады. Сонымен қатар айта кететін жәйт, дәлелдемелерді бағалаудың мәні мен сипаты істі қарау және істі шешу процесінде бірдей болып келмейді, бағалау мақсатына (бұл дегеніміз қандай міндетті атқаруға бағытталғандығы) және дәлелдемелерді бағалау субъектілеріне байланысты өзгеріп отырады. Осыған орай, дәлелдемелерді бағалау спецификасы әр сатыдағы сот шешетін азаматтық іс жүргізудің әр түрлі сатыларындағы олардың міндеттерімен түсіндіріледі. Жоғарыда айтылғандай, іс бойынша шындықты орнату үшін дәлелдемелердің мазмұнына енгізілген барлық қасиеттерін анықтау қажет. Дәлелдемелерді бағалауды белгілі бір қасиеттерімен шектеген жағдайда, ол толық емес болады. Дәлелдеу процесінде субъектілер дәлелдемелер ауқымын белгілеу үшін қатыстылығы мен жол берушілігі ережелеріне сәйкес дәлелдемелерді бағалайды, бұл дегеніміз дәлелдемелердің осы қасиеттері дәлелдеу процесінде анықталады, себебі, дәлелдемелерді бағалау – оның шегінде орын алатын қызмет. Дәлелдемелердің қатыстылығы, жол берілуі, сенімділігі мен жеткіліктілігі олармен жүзеге асырылатын операциялармен сипатталады деген пікір бар. Жиналған дәлелдемелердің қатыстылығы мен жол берушілігін анықтау – олардың сенімділігі мен жеткіліктілігін анықтау үшін қажет. Дәлелдемелердің қатыстылығы мен жол берушілігі дәлелдеудің бастапқы кезеңдерінде, сенімділігі мен жеткіліктілігі – соңғы сатысында анықталады және олар дәлелдемелердің қасиеттері болып табылмайды, сондықтан, соңғысының бағалау қызметіне енгізілуі мүмкін емес. К. Егоровтың айтуы бойынша, жол беру-

шілігін анықтау кезінде, құқық қабілеттілігі бар субъект наным-сенімдерін емес, тиісті іс жүргізу нормаларын басшылыққа алады. [8, 32 б.]

Дәлелдемелерді дұрыс бағалау шарты болып, шындыққа сай емес дәлелдемелердің судьялардың сенімдерін қалыптастыру және шындықты орнатуға кедергі жасай алмайтын, сенімділік кепілінің бірі болып келетін іске қатыстылығы ережелері табылады. Ол дәлелдемелер, оның іске қатыстылығы мен жол берушілігін бағалауға қарамастан, сот шешімінің негізінде жатқыздырылмайды. Бұл әрекетті орындау үшін, қарастырылып отырған істің мән-жайын көрсететін тараптардың, үшінші тұлғалардың түсініктемелеріндегі, куәлардың айғақтарындағы, сарапшының қорытындыларындағы, іс жүргізу хаттамалары және өзге де құжаттардағы, заттай дәлелдемелердегі, фактілік мәліметтер дұрыс екендігін анықтау қажет. О.В. Ивановтың айтуынша, дәлелдемелердің сенімділігін бағалау үшін дәлелдемелердің қатыстылығы мен жол берушілігін анықтау алғышарт. [9, 119 б.]

Алайда, нақты іс бойынша зерттелген және бағаланған, бүкіл дәлелдемелердің тек сенімділігін анықтау негізінде ғана дауды мәні бойынша шешу мүмкін емес. Сонымен қатар, шындықты орнату үшін, олардың жеткіліктілігін анықтау қажет. Егер іс бойынша қажетті дәлелдемелер жиналмаған болса, оны жеткілікті дайындалған деп қарастырудың негізі жоқ. Сондықтан, судья, істі сот отырысында қарауға беру алдында барлық дәлелдемелердің жиынтығының жеткіліктілігіне көз жеткізуі үшін өзі алдымен оларды бағалауы тиіс. Бұл сұрақты шешу жиналған дәлелдемелер жиынтығының іс бойынша шындықты анықтауға көметесуге және заңды шешімнің қабылдауына мүмкіндік бере алатындығы туралы қорытынды жасауға негіз болады. [10, 158 б.]

Әдебиеттер

- 1 Малышев К.И. Курс гражданского судопроизводства. – СПб., 1874. (Цит. по: Хрестоматия по гражданскому процессу). – М., 1996. – Т. 1. – 437 с.
- 2 Треушников М.К. Судебные доказательства. – М.: Городец, 2004. – 320 с.
- 3 Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск: БГУ, 1969. – 204 с.
- 4 Матюшин Б.Т. Оценка доказательств судом первой инстанции по гражданским делам: Дисс.... к.ю.н. – М., 1977. – 191 с.
- 5 Доля Е.А. Соотношение гносеологической и правовой сторон доказывания в российском уголовном процессе // Государство и право. – 1994. – №10. – С. 118-128.
- 6 Апарникова Ц.М. Проверка доказательств судом первой инстанции в советском гражданском процессе: автореф. дисс.... к.ю.н. – М., 1958. – 16 с.
- 7 Айриян К.С. Подготовка гражданских дел к разбирательству в английском суде: автореф. дисс.... к.ю.н. – М., 1989. – 16 с.

- 8 Егоров К. Оценка доказательств как завершающий этап доказывания // Российская юстиция. – 2000. – № 12. – С. 32.
- 9 Иванов О.В. Судебные доказательства в гражданском процессе. – Иркутск, 1974. – 129 с.
- 10 Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. – М.: Наука, 1966. – 295 с.

References

- 1 Malyshev K.I. Kurs grazhdanskogo sudoproizvodstva. – SPb., 1874. (Cit. po: Hrestomatija po grazhdanskomu processu). – M., 1996. – Т. 1. – 437 s.
- 2 Treushnikov M.K. Sudebnye dokazatel'stva. – M.: Gorodec, 2004. – 320 s.
- 3 Kurylev S.V. Osnovy teorii dokazyvanija v sovetskom pravosudii. – Minsk: BGU, 1969. – 204 s.
- 4 Matjushin B.T. Ocenka dokazatel'stv sudom pervoj instancii po grazhdanskim delam: Diss.... k.ju.n. – M., 1977. – 191 s.
- 5 Dolja E.A. Sootnoshenie gnoseologicheskoy i pravovoj storon dokazyvanija v rossijskom ugolovnom processe // Gosudars-tvo i pravo. – 1994. – №10. – S. 118-128.
- 6 Aparnikova C.M. Proverka dokazatel'stv sudom pervoj instancii v sovetskom grazhdanskom processe: avtoref. diss.... k.ju.n. – M., 1958. – 16 s.
- 7 Ajrijan K.S. Podgotovka grazhdanskih del k razbiratel'stvu v anglijskom sude: avtoref. diss.... k.ju.n. – M., 1989. – 16 s.
- 8 Egorov K. Ocenka dokazatel'stv kak zavershajushhij jetap dokazyvanija // Rossijskaja justicija. – 2000. – № 12. – S. 32.
- 9 Ivanov O.V. Sudebnye dokazatel'stva v grazhdanskom processe. – Irkutsk, 1974. – 129 s.
- 10 Belkin R.S. Sobiranie, issledovanie i ocenka dokazatel'stv. – M.: Nauka, 1966. – 295 s.